

Академія педагогічних наук України
Педагогічний музей України

ЛІТОПИСЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ
(Педагогічний музей України: віхи становлення та розвитку)

Київ 2009

Укладач
О. П. Міхно,
провідний науковий співробітник
Педагогічного музею України

Редактор
В. П. Малюга,
директор
Педагогічного музею України

Відповідальний за випуск
Ю. В. Кузьмін
старший науковий співробітник
Педагогічного музею України

Заснування педагогічного музею в Києві в 1901-1902 роках було результатом прагнень і наполегливої роботи представників українського національно-демократичного педагогічного руху початку ХХ ст. Музей став пропагандистом не тільки прогресивних педагогічних течій, але й суспільно-політичних, національно-демократичних ідей. Не дарма саме в будинку Педагогічного музею розмістився перший національний уряд України – Центральна Рада. Саме тут відбулися перші з'їзди вчителів України, заснування Української педагогічної академії та інші важливі для вітчизняної освіти заходи. Відродження Педагогічного музею і розташування в його історичному будинку було свідченням підвищення уваги педагогічної громадськості до проблем освіти і виховання.

Мета музею – збирати, вивчати й пропагувати кращі надбання вітчизняної педагогічної думки – набирає сьогодні особливої актуальності. Адже головним завданням на сучасному етапі державотворення має стати утвердження в громадській думці і суспільній практиці пріоритетності сфери освіти як необхідної умови національного розвитку і національної безпеки.

Протягом значного історичного періоду Педагогічний музей був єдиним закладом відповідного профілю, що обслуговував освітянську галузь. Але найскладніша місія випала колективу музею в останні десять років – об'єднати освітян, усю педагогічну громадськість навколо відродження національного виховання, становлення державницького світогляду підростаючих поколінь.

Педагогічний музей Академії педагогічних наук України став творчою лабораторією для вивчення національних традицій освіти і виховання, збору і популяризації сучасних педагогічних технологій. Високий професіоналізм, інтелектуальність, інтелігентність характеризують науковий колектив музею.

Шановні науковці Педагогічного музею, так тримайте і далі! Зберігайте для вчителя високий рейтинг вашого закладу, сприяйте плідній педагогічній творчості педагогічних колективів по всій державі!

В.Г.Кремень, президент Академії педагогічних наук України

Педагогічний музей України: віхи становлення

Що таке музей? Дивно, здавалось би, запитання. Ну хто не знає, що таке музей. Бодай раз, але в музеї був кожен. І, звичайно ж, хоч якесь уявлення про музей мають усі. Але час від часу варто задавати собі прості запитання, щоб заглибитись у сутність простих, на перший погляд, речей. А музей, на погляд простого обивателя, річ проста.

Які асоціації викликає слово «музей»? За дослідженнями англійського вченого Гуда, слово «музей» з усіх випадків вживання його в англійських текстах лише у 20% має позитивний характер. У всіх інших випадках це слово є синонімом до слів нерухомий, статичний, нудний, монотонний, нецікавий, сухий, невиразний і стриманий, непроникливий, розмитий, незрозумілий, мертвий, неживий, несвідомий – музей показує минуле, застаріле, те, що вціліло (Ф.Вайдахер. Загальна музеологія: Посібник – Літопис, Львів: 2005). Таке спрощене, викликане почасти справедливою критикою музею митцями-модерністами, уявлення про музей притаманне, на жаль, багатьом, і зокрема й тим, від кого залежить розвиток цієї інституції.

Як відомо, з часом усе змінюється і минає. Все, що залишається, є пам'яттю. Людина росте і розвивається. А як вона розвивається, залежить від пам'яті і від умілого користування нею. Суспільство теж потребує пам'яті. Сама культура залежить від пам'яті. Як зберегти в пам'яті багатьох людей те, що кожен набуває завдяки своєму обмеженому в часі життєвому досвідові, те, що потрібне наступним поколінням, те, що єднає окремих людей у рід, у народ?

За історію людства способи та форми запам'ятовування і передавання іншим зафіксованого в пам'яті змінювались, удосконалювались, розвивались, інституціювались і дійшли до нас у таких формах, які маємо сьогодні. Це навчання і школа як інституція для навчання, це книги і бібліотеки, це й збирання предметів з оточення людини, які несуть у собі якесь значення, і музеї, де ті предмети зберігаються, а значення їх вивчається і передається іншим. Події минають, а речі, пов'язані з ними, залишаються і зберігають відомості про події та людей.

Протягом своєї історії людина через збирання предметів зі свого оточення виявляла ставлення до дійсності. Феномен збирання, вивчення значень зібраних предметів і передавання цих знань іншим притаманний їй на всіх етапах довгого шляху розвитку культури

людства. Тільки інституційні форми цього феномена різні. Від ковчега Ноя, через тезауруси при грецьких храмах і пінакотеки (зібрання картин у Древній Греції), релікварії середньовічної церкви, кунсткамери при дворах вельмож до перших публічних музеїв кінця XVII і початку XVIII ст., що розвинулись у сучасні музеї.

Ідея створення педагогічного музею в Києві належала видатному українському педагогу-методисту Тимофію Лубенцю. Фінансову частину взяв на себе український підприємець-меценат М.Терещенко. Але потреби часу вимагали вкладення значних коштів в інші сфери народної освіти. А відтак виділені М. Терещенком кошти пішли на заснування в Києві двох народних училищ. Врешті, в 1901 р., Педагогічний музей було створено. Метою його було «доставить деятелям низшей и средней школы возможность наглядно, на образцах или по печатным источникам знакомиться с наилучшей постановкой учебно-воспитательного дела, а также с историей школы и ее современным состоянием в России и за границей. Таким образом, музей должен с одной стороны содействовать ближайшим практическим потребностям преподавания, с другой – обеспечить теоретическую, научную разработку учебно-воспитательных вопросов» (Положення про Педагогічний музей при Управлінні Київським навчальним округом ЦДІА України, ф. 730, оп. 1, од. зб. 294, л. 62-63, 1901)

Кошти на утримання музею виділялися із щорічних відрахувань від сум, що відпускалися на потреби народної освіти в губерніях, які входили до Київського навчального округу (Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Хелмська губернії), а також з інших джерел, що були у віданні округу. На адресу музею надходили також пожертвування.

Положенням про педагогічний музей передбачалося мати в ньому такі три відділення:

- наочні навчальні посібники, предмети шкільної гігієни, архітектури, фізичного виховання;
- колекції настановчих, методичних матеріалів, підручників і книг для класного читання з різних предметів, що викладалися в російських і зарубіжних школах;
- спеціальна педагогічна бібліотека.

Вже в 1902 р. музей розпочав свою діяльність. Впродовж першого 10-ліття свого існування він постійно «мандрував» по приміщеннях різних навчальних закладів і окремих приватних

будинків. У березні 1904 р. на засіданні комітету в справах музею розглядався проект будинку для нього.

Основою експозиції педагогічного музею стала колекція зразків учнівських робіт та виробів ремісничого і прикладного призначення, які були представлені свого часу всіма навчальними закладами Київського навчального округу на Нижньогородській виставці. Користуватись (безкоштовно) фондами музею мали право всі без винятку працівники навчальних закладів міста і всього округу, студенти, учні старших класів гімназій, а також сторонні особи, але вже з дозволу завідуючого. З бібліотеки книги видавались і додому, при цьому для некиївських вчителів існували обмеження як у часі - (півроку), так і в кількості - (не більше 5 книг).

«Циркуляр по управленію народними училищами» (№ 1 за 1903 р.) сповіщав про діяльність музею: «В библиотеке музея более двух тысяч названий книг или около трех тысяч томов, не считая книг справочного характера, которыми можно пользоваться только в читальном зале музея, на дом эти книги не выдаются. В отделе учебных пособий насчитывается до четырех тысяч предметов — карт, картин и т.д. Есть много картин по естествоведению, по истории (русской), по наглядному обучению языкам — русскому и иностранным. Интересны также пособия по рисованию и образцы ученических работ по этому предмету. Организацией музея заведует особый организационный комитет, под председательством попечителя округа В.И.Беляева. В состав комитета входят местные деятели по народному образованию, каждый член комитета ведает каким-либо отделом, по своей специальности, и заботится пополнением своего отдела, как книгами, так и пособиями. Непосредственно заведует музеем один из членов комитета.

Платы за пользование книгами и вообще музеем никакой не полагается. Между книгами педагогического отдела есть капитальные сочинения на французском, немецком и др. иностранных языках. Недавно педагогический музей обогатился ценной коллекцией морских животных, принесенной в дар музею профессором А.А.Коротневым, директором зоологической станции в Виллафранке. Авторы новых учебных книг и педагогических сочинений охотно присылают в музей свои труды. Музей открыт для посетителей ежедневно; удобнее посещать его между 4 и 8 час. вечера».

Отже, в діяльності музею були безсумнівні успіхи. Але відсутність власного приміщення негативно відбивалася на його діяльності.

Значно збільшився бібліотечний фонд, який нараховував вже 7 тисяч томів книг наукового і педагогічного змісту. Крім того, щорічно передплачували для музею 50 назв педагогічних російських та іноземних журналів, у музеї було 600 настінних картин, посібників з природознавства, історії, географії та інших предметів, 130 географічних карт, 52 скляні географічні вітрини, 100 географічних відбитків, рідкісна і багата колекція метеликів (4 великі вітрини), колекція жучків (7 шаф з горизонтальними вітринами), 12 вітрин приладів для ручної праці по металу та дереву, 3 вітрини шовківництва та бджільництва, 400 альбомів креслень і моделей, 20 великих географічних гравюр і т. ін. Крім того, музей отримав від вже закритого на той час товариства грамотності багаті природничо-історичні, мінералогічні та інші колекції вартістю біля 10000 рублів.

Проте вільних площ для їх розміщення не було. Відтак, фізичний кабінет, на який було витрачено 5 тисяч рублів, містився в кімнаті Університету Св. Володимира.

З кожним роком потреба у власному приміщенні ставала все більш відчутнішою. 1 червня 1909 року попечитель Київського навчального округу П.Зілов звернувся до голови Київського біржового комітету Семена Семеновича Могильовцева, який на той час разом зі своїм братом зробив мільйонні пожертвування на освіту та інші потреби м. Брянська, з письмовим проханням допомогти народній освіті Києва – побудувати спеціальне приміщення для Педагогічного музею.

В листі-відповіді від 25 червня 1909 р. С.Могильовцев запропонував розширити завдання музею: «его прямая задача — способствовать развитию просвещения в народе, быть живой струей непосредственного в нем общения тех же учителей и иных научных деятелей между собой и с народом путем лекций и других чтений, могущих ближайшим образом способствовать наилучшему распространению необходимых просветительных и научных сведений, дав возможность и взрослым приобщиться к просвещению, имея доступ в читальню при музее и обозревая выставки, коллекции и др. учебные пособия под просвещенным руководством хранителей кабинетов, слушая лекции и объяснения».

С.Могильовцев погодився внести 200000 рублів на будівництво музею за умови, що безпосереднє функціонування цього закладу буде забезпечене Міністерством народної освіти.

Крім того, С.Могильовцев висловив побажання, щоб і інші просвітні товариства, що ставлять перед собою такі ж високі та благородні цілі, як Педагогічний музей, «не мали відмови в притулку для своїх зібрань в його стінах».

Проект розкішної монументальної споруди за короткий термін був розроблений молодим талановитим київським архітектором Павлом Альошиним, який поєднував практичну роботу з викладанням у Київському політехнічному інституту.

План приміщення та його оформлення повністю відповідали функціональному призначенню музею. До наших днів, наприклад, на фасаді будинку зберігся фриз, який символічно відображає всі види і стани процесу навчання.

30 липня 1910 р., в день народження наступника престолу цесаревича Олексія Миколайовича, на ділянці землі, виділеній Міністерством народної освіти в просторій садибі київської Першої Олександрівської чоловічої гімназії (нині «жовтий» корпус Київського національного університету на бульварі Тараса Шевченка), відбулася урочиста церемонія закладення будівлі музею.

Трохи більше року знадобилося київському підрядчику Л.Гінзбургу для його спорудження. 28 серпня 1911 р. в присутності голови Ради Міністрів Росії П.Столипіна відбулося урочисте освячення будівлі музею.

З 1910 р. в офіційних документах будинок фігурує як *Педагогічний музей імені Цесаревича Олексія*.

Через використання більш дорогих будівельних матеріалів та краще оздоблення вартість робіт зросла до 500 тис. крб. Споруда справляла враження величності своїми стінами, облицьованими плитами з білого інкерманського каменю, цоколем з фінського сірого граніту, фризом, який по всій своїй протяжності прикрашений витонченими барельєфами. Слід зазначити, що це – єдина в усьому світі на той час будівля, зведена саме для Педагогічного музею.

Урочисте відкриття музею відбулось 5 жовтня 1912 р. в присутності численних представників педагогічної громадськості. Повідомлення про цю подію з'явилися у вітчизняній і зарубіжній пресі, яка відзначала, що він відповідає всім вимогам і є одним з кращих серед педагогічних музеїв Європи.

Крім залів для експозиції, в Педагогічному музеї були і фахова бібліотека, читальний зал, спеціальні кабінети для демонстрування навчальних посібників і приладів, зразковий фізичний кабінет, довідкове бюро, виставка педагогічної літератури, велика аудиторія для проведення масових заходів. Він мав книгосховище, а також зали: бібліотечний, канцелярії, для проведення зборів вчених і представників різних освітніх товариств, виставковий і велику кількість кабінетів та допоміжних приміщень.

Отже, музей працював як великий науково-методичний центр Київського навчального округу.

Тут діяли також літні курси вчителів (на зразок нинішніх – підвищення кваліфікації).

Звичайно, місце для розташування такого закладу було вибрано не випадково. Адже ця частина міста була насичена навчальними закладами, серед яких: університет Святого Володимира, 1-ша і 2-га чоловічі гімназії, Фундуклеївська гімназія, гімназія св. Ольги, колегія Павла Галагана, пансіон Левашової, інші приватні навчальні заклади.

Діяльність Педагогічного музею почалася з лекцій для викладачів початкових, середніх навчальних закладів, вихованців вчительського інституту та вчительської семінарії. Першими лекціями були «Селянська реформа і народна освіта», прочитана 5 жовтня директором Ніжинського Історико-філологічного інституту І.Івановим та «Новий педагогічний рух у Німеччині», прочитана 6 жовтня викладачем Києво-Печерської чоловічої гімназії, відомим українським педагогом М. Даденковим.

Першим директором новоутвореного музею став український педагог-методист Олександр Музиченко, котрий раніше викладав педагогіку в Ніжинському інституті.

Початок першої світової війни вніс суттєві корективи в діяльність музею. У вересні 1915 р. він був евакуйований в м. Курськ і розміщений у приватному будинку.

А в приміщенні музею з грудня 1915 р. розташувалися штаб авіації великого князя Олександра Михайловича, а також майстерня протигазів КПО. Тут же проводились військові заняття з юними розвідниками – учнями відповідних навчальних закладів Київського навчального округу.

В 1916 р. з 30 кімнат музею школа льотчиків займала 20. Крім неї, тут містився комітет з організації допомоги пораненим; канцелярія інспектора народних училищ Київського навчального округу.

У вересні 1916 р. було прийнято рішення поновити діяльність музею, тоді ж відбулась його реевакуація.

3 травня 1917 р. в приміщення музею вселяються різні організації. У червні того ж року Центральна Рада звернулася з проханням надати приміщення для Секретаріату, в липні – гараж, комору і 2 кімнати. 30 серпня 1917 р. Генеральний Секретар народної освіти Стешенко в листі до попечителя Київського навчального округу пропонує передати частину площ музею для розміщення Українського народного університету, Науково-педагогічної академії і товариства «Просвіта»; 2 кімнати для Української бібліотеки.

У своїх спогадах М. Грушевський писав: «Центральна рада для своїх зібрань дістала від міської думи в Педагогічному музеї нібито дві кімнати, а, властиво, одну, котра була потім моїм кабінетом, коли Ц. рада заволоділа всім будинком, а друга – се був темний коридорчик, куди виходили двері з всіх кімнат. Коли збиралось більше публіки, то там стояли «запорожці», а в властивім покої стояв стіл і кілька лавок навколо. Так виглядало приміщення, в котрім я застав се будуче українське правительство, для широких зборів воно діставало дозвіл користуватись великою залою музею... Кілька покоїв займав Педагогічний музей (колекція мого давнього знайомого Черкунова) та бібліотека».

Педагогічний музей 20 листопада 1917 р. став місцем проголошення Української Народної Республіки, прийняття IV Універсалу про незалежність в ніч з 24 на 25 січня 1918 р.

5-7 квітня 1917 р. у великому залі Педагогічного музею проходив I Всеукраїнський з'їзд учителів. У його резолюціях були окреслені основні напрями дерусифікації та українізації школи. У декларації з'їзду були сформульовані завдання, які він висунув перед урядом: забезпечити навчання в школах українською мовою; у вищих навчальних закладах відкрити паралельні курси з українською мовою викладання; створити українські середні навчальні заклади, які б утримувались за рахунок держави, ввести як обов'язкові предмети в усіх навчальних закладах українську мову та літературу, історію та географію України, у місцях компактного проживання національних меншин відкрити паралельні класи з рідною мовою викладання, зокрема російською. Над планами освітньої реформи в молодій державі працювала спеціально створена при Міністерстві освіти комісія. Розроблений нею проект єдиної трудової школи був затверджений II Всеукраїнським педагогічним з'їздом, який проходив у будинку Педагогічного музею в серпні 1917 р.

7 листопада 1917 р. в залі Педагогічного музею урочисто відкрито Українську академію педагогічних наук (УАПН). Її метою було теоретичне та методичне забезпечення оновлення процесу системи освіти на основі врахування реалій життя, а також змісту освіти, аналіз світових тенденцій розвитку педагогічної науки і практики. Таким чином, УАПН стала прообразом нинішньої Академії педагогічних наук України.

При Академії відкрилися курси для підготовки вчителів української мови та літератури. Окрім цих предметів, на курсах вивчались інші українознавчі дисципліни, методика їх викладання, педагогіка (у тому числі медична), дидактика тощо.

У приміщенні музею відбувалися урочистості, присвячені відкриттю різних освітніх установ, працювало Бюро Всеукраїнської вчительської спілки, де головою була Софія Русова, розміщувалась редакція журналу «Вільна українська школа». У цьому ж будинку працювала і новостворена Українська державна академія мистецтв — предтеча сучасного Київського художнього інституту.

5 жовтня 1918 р. у великій залі музею урочисто відкрито Український народний університет у складі 3-х факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та правничого. Викладання в університеті велося українською мовою. У першому ж навчальному році кількість студентів досягла 1370 осіб.

Відразу після падіння Гетьманату приміщення музею реквізувала білогвардійська Військова рада для розміщення Добровольчої дружини, залишивши 1 кімнату для бібліотеки та 14 кімнат для музею.

М.Булгаков писав у «Білій гвардії»: «Прапорщики, кадеты, юнкера, очень редкие солдаты волновались, кипели и бегали у гигантского подъезда Педагогического музея и у боковых разломанных ворот, ведущих на плац Александровской гимназии. Громадные стекла двери дрожали поминутно, двери стонали, и в круглое белое здание музея, на фронте которого красовалась золотая надпись: «На благое просвещение русского народа» — вбегали вооруженные, смятые и встревоженные юнкера»... В цей час до міста вже підходили війська Директорії...

Після встановлення радянської влади почався занепад музею. Лише влітку 1919 року Народний комісаріат освіти (Наркомос) УРСР прийняв постанову про його відбудову. Наркомос при цьому повідомляє в Центральну Надзвичайну комісію по розквартируванню військ, що будинок колишнього Педагогічного музею стане «Палацом

освіти», в якому розташуються бібліотека, лекторій, зразковий фізичний кабінет, музей наочних приладів, педагогічна виставка і географічна колекція.

До складу комісії зі створення «Палацу освіти» увійшли відомі вчені В.Артоболевський, П.Туковський, О.Фомін та ін.

Але політичні мотиви взяли гору над потребами освіти і замість «Палацу освіти» в будинку Педагогічного музею було розміщено Музей революції та історії партії (1924). У 1938 р. тут почав працювати Музей Леніна. Перед цим будинок було добудовано за проектом П. Альошина. Таким чином, Педагогічний музей було ліквідовано. Частина його унікальних матеріалів роздана різним установам, решта зникла. Підчас відступу радянських військ з Києва у вересні 1941 р. експонати Музею Леніна були вивезені, а будинок заміновано. Очевидці бачили доставку вибухівки вантажівками ще за кілька тижнів до окупації Києва. Але, на відміну від підірваного підпільниками Хрещатика, будинок Педагогічного музею вцілів. Німці знайшли вибухівку, може, їх хтось попередив.

Питання про відродження Педагогічного музею стало на порядок денний у післявоєнні роки. З 1948 р. в Києві почала діяти Республіканська педагогічна виставка, участь в організації якої взяли міністр освіти України, поет, академік П.Тичина, відомі вчені-педагоги С.Чавдаров, О.Астряб, Т.Бугайко, М.Грищенко та ін. В 1959 р. була прийнята постанова ЦК КПУ, що декларувала необхідність створення Республіканського педагогічного музею. Але ця ідея залишилася на папері, оскільки нікому конкретно не була адресована.

Перші реальні кроки здійснило Педагогічне товариство України у 1973-1974 рр. – Урядові республіки направлено пропозицію щодо створення музею. Але вона залишилась без відповіді. І тільки у 1977 р., в результаті реорганізації згаданої педагогічної виставки, було створено Педагогічний Музей УРСР у складі Науково-дослідного інституту педагогіки.

В 1982 р. для Музею Леніна було споруджено нову будівлю, а будинок колишнього Педагогічного музею передано Міському будинку вчителя (заснований у 1922 р. як будинок працівників освіти, у 1934 р. реорганізований у Будинок вчителя). Педагогічне товариство України знову звернулося до уряду республіки з проханням повернути музеєві його власне приміщення.

У 1983 році згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР №172 від 18.04.1983 р. в місті Києві було створено Республіканський

педагогічний музей у віддані Педагогічного товариства УРСР. Розміщено музей у приміщенні Київського міського Будинку вчителя по вул. Володимирській, 57 на правах оренди. На жаль, тоді не було враховано, що цей будинок є пам'яткою архітектури і будувався саме для Педагогічного музею, що діяв на початку ХХ століття при Київському навчальному окрузі. Про що свідчить і прикріплений на фасаді будинку знак: цей будинок є пам'яткою архітектури під №895. На знаку викарбовано: «Педагогічний музей 1911-1913 рр. Охороняється державою. Пошкодження карається законом».

Педагогічний музей повернувся до свого дому, але зайняв у ньому лише декілька кімнат. З цього моменту йому довелося пережити друге народження.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. №335 «Питання Академії педагогічних наук України» Педагогічний музей передано у функціональне підпорядкування Академії, яка визначає основні напрями його діяльності, здійснює фінансування і кадрове забезпечення. Велику допомогу музею надавало і надає відділення теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук, очолюване академіком О.В.Сухомлинською.

У фондах музею зберігається понад 40 тисяч пам'яток історії освіти та культури народів, що населяють територію України з давніх часів до наших днів, серед яких пам'ятки XV-XVII ст.: «Підручник філософії, географії, історії» (1488), «Литовський статут» (1570), «Фразеологічний словник» (1598), «Апостол» (1654), «Хроніка Сарматії Європейської» (XVII ст.), «Євангеліон» (1670), «Октоїх осьмиглавий, рукописний» (XV-XVI ст.), «Ілюстрований географічний атлас», у якому зібрано 100 карт (1699-1777), «Євангеліє учительное» (1670), «Правила пиитические» (1705), «Новий синопсис» (1798) та багато інших пам'яток освіти, що свого часу використовувались під час навчання як у братських школах, колегіумах України, так і Києво-Могилянській академії. Колекції підручників, документів, фотознімків, періодичні педагогічні видання, педагогічні посібники XIX-XX ст., матеріали про репресованих учителів, комплекти матеріалів учителів та вчених-педагогів України.

У травні 1987 р. відбулась урочисте відкриття оновленої експозиції музею. Вона охоплює період з найдавніших часів до 1945 р. і розповідає музейними засобами про розвиток освіти та педагогічної думки в Україні в зазначений період. Планується продовжити експозицію до сьогоденного дня.

Жива історія педагогіки України

У назві музею - «Педагогічний» - зафіксована не лише ідея збереження і популяризації історико-педагогічного надбання, а й бажання надати музею характеру сучасного явища, що живе в ритмі сьогодення.

Відкриває експозицію ввідний зал, композиційна побудова якого відразу звертає увагу на двометрову скульптуру «Муза педагогіки», виконану в класичному стилі скульптором М.В.Цветковим. Вона являє собою символічний образ освіти, виховання і навчання і стала своєрідним символом музею. На стінах ввідного залу у високих арках, що підкреслюють його класичний стиль, розташована серія монументальних творів, що воскрешають образи класиків світової і вітчизняної педагогічної думки – Аристотеля, Я.А.Коменського, Г.Песталоцці, Г.Сковороди, К.Ушинського, Т.Шевченка та інших. Виконані в особливій техніці «холодної енкаустики», ці твори надають залу особливої монументальності, посилюючи його емоційно-художній вплив на відвідувачів.

В головному залі музею створено, по суті, 6 експозиційних просторів, кожен з яких тематично охоплює ту чи іншу історичну епоху. Всі вони об'єднані характером декору і експозиційних вітрин.

Однією з головних складових експозиційного мистецтва є побудова тематичних експозиційних комплексів, у яких науково і художньо об'єднуються предмети, документи, анотації і які є першоелементами експозиційної розповіді, смисловою та емоційною «одиницею» музейного середовища. На основі таких комплексів і побудована експозиція Педагогічного музею. Важкість її створення зумовлювалась нестачею експозиційних площ, що призводило до максимальної насиченості вітрин предметами й ідеями.

На початку експозиції представлені матеріали, що відбивають історію виховання й освіти в найдавніші часи. Відтворені атрибути народної педагогіки, що використовувалися протягом не одного тисячоліття, демонструються матеріали археологічних розкопок, що дають уявлення про принципи навчання в далекому минулому, ритуальні та дидактичні. Матеріальні свідчення дають можливість зробити висновок про високий рівень народно-педагогічної мудрості, виховної майстерності наших пращурів.

Процес розвитку освіти та педагогічні прийоми в Київській Русі ілюструють різноманітні експонати, як, наприклад, шкільне приладдя

XI-XIII ст., майстерно виконані зразки, що дають уявлення про навчальну літературу (сторінка «Шестоднева», стихірап XII ст., факсимільне відтворення «Ізборника Святослава» та «Київської псалтирі»), малюнки, макет первісного вигляду Софійського собору, карти поширення шкіл тощо.

Після татаро-монгольської навали більша частина України входить до складу Великого князівства Литовського, яке охоче переймає місцеві культурні досягнення. Характерно, що, не маючи своєї розвинутої державної писемності, Литва користувалася руською, і навіть наша тогочасна мова мала статус офіційної. Про це свідчать представлені в експозиції зразки литовського письма XIV-XV ст. У цей час відроджуються знищені татаро-монголами навчальні заклади, виникають нові школи, вихідці з України навчаються в університетах Західної Європи. Так, експозиція розповідає про життєвий шлях Юрія Котермака – певний час ректора Болонського університету, професора Краківського університету, вчителя Миколи Коперника.

У згадані часи на українських землях з'являється перше друковане слово. Початок кириличного друкування для задоволення потреб східнослов'янського регіону пов'язаний з діяльністю Швайпольта Фіоля та Франциска Скорини. Після переїзду з Москви плідно працює в Україні Іван Федоров. Різноманітні унікальні матеріали, що ілюструють розвиток вітчизняного книгодрукування, можуть побачити відвідувачі музею.

Відомо, що значний період діяльності І. Федорова пов'язаний з містом Острогом – маєтком князя Костянтина Острозького. У 1578 р. він створює перший після монгольської навали на українських землях навчальний заклад вищого типу – Острозьку колегію, про яку музейними засобами розповідає експозиція. Зі стін колегії вийшла плеяда видатних діячів української освіти, зокрема Мелетій Смотрицький, автор славнозвісної граматики (1618 р.), яка використовувалася М.Ломоносовим у написанні «Российской граматики», Іов Борецький – перший ректор Київської братської школи, гетьман П.Конашевич-Сагайдачний та інші.

У розділі експозиції, присвяченому розвиткові освіти в XIV—XVII ст., відвідувачі можуть побачити унікальну латиномовну збірку наукових трактатів XV ст., «Хроніку Сарматії Європейської» (1509 р.), польськомовну збірку законоположень, в тому числі таких, що стосуються освіти (XV ст.), твори вітчизняних просвітителів, а також українських письменників-полемістів.

Є в експозиції і розділ, присвячений католицькій системі освіти в Україні. Майже в усіх містах діяли школи отців піарів та єзуїтські колегіуми. Звичайно, головною їх метою було денаціоналізувати українців. Але, з іншого боку, безкоштовність навчання, інформативна насиченість та простота, планомірність у методиці, охайність і порядок, піклування про здоров'я та фізичний стан учнів привертало багатьох вихідців з української шляхти. Тому такі неоднозначні погляди на педагогічну діяльність єзуїтів. До речі, далеко не завжди вихованці єзуїтських шкіл переходили в польсько-католицький табір. Український поет-патріот Касіян Сакович і гетьман Богдан Хмельницький, як і сотні інших, не відщуралися свого народу після вишколу в єзуїтських колегіумах.

Чільне місце в експозиції музею посідає висвітлення діяльності великого чеського педагога Яна Амоса Коменського. Відвідувачі можуть не тільки отримати уявлення про його твори («Велика дидактика», «Світ чуттєвих речей в малюнках», «Школа-гра»), в яких було розроблено основні принципи педагогіки нового часу, а й ознайомитись з матеріалами, що висвітлюють діяльність протестантських шкіл в Україні та Польщі.

Великий розділ у музеї присвячений діяльності братських шкіл. Це були національномовні безплатні середні навчальні заклади з чіткою побудовою навчально-виховного процесу, до викладання в яких не допускалися особи, що не стояли на національно-патріотичних засадах. Численні документи, в тому числі статuti братських шкіл, праці їх викладачів, навчальна література представлені в експозиції. Належним чином представлена в експозиції історія, а також розкриті педагогічні принципи одного з найкращих тогочасних європейських університетів – Києво-Могилянської академії, яка протягом цілого століття була єдиним вищим навчальним закладом не тільки в Україні, а й в усьому східно-слов'янському регіоні та південно-східній Європі.

Музейними засобами експозиція розповідає про діяльність найвидатніших вихованців і викладачів академії. Зокрема, звертається увага на їхній внесок у розбудову освіти в сусідніх державах, у тому числі в Росії.

Так, фундатор Київської академії Петро Могила запропонував цареві Михайлу Федоровичу відкрити в Москві школу і з цією метою надіслав до нього своїх учнів. Відомий український вчений Єпифаній Славинецький і ще 30 київських академістів заснували першу в Росії школу (пізніше – Слов'яно-греко-латинська академія) і переклали з

грецьких та латинських оригіналів підручники з математики, географії, природознавства, космогонії, багато світських книг, написали праці з педагогіки, мовознавства («Громадянство звичаїв дитячих», «Лексикон греко-слов'яно-латинський», «Філологічний лексикон» та ін.) і надрукували їх у створеній ними ж друкарні. Українські просвітителі розробили і ввели в Росії силабо-тонічну систему віршування, заснували театр, започаткували будівництво триглавих шатрових церков тощо.

Запрошений до Росії Петром I ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович розробив проект Академії наук, зібрав унікальну колекцію математичних, астрономічних, фізичних та інших навчальних приладів, написав трактати з математики та філософії. Він перший почав пропагувати в Росії філософську систему Декарта, дав пояснення системи Коперніка та вчення Галілея. За букварем Прокоповича «Первое учение отрокам» навчалися практично в усіх світських та духовних школах Росії. Великий вплив на розвиток російської культури та освіти мала і очолювана ним «вчена дружина» (О.Кантемир, В.Татищев та ін.), де сформувалося багато письменників, учених, викладачів, зокрема М.Ломоносов. Значним є внесок у розбудову освіти в Україні та Росії випускника академії, пізніше її ректора Стефана Яворського.

Про цих та інших визначних вихованців академії розповідає експозиція Педагогічного музею.

Протягом XVIII ст. на території України, що входила до складу Російської імперії, були ліквідовані всі типи українських освітніх закладів, навіть початкові школи. Це призвело до різкого зниження рівня грамотності в регіоні. Останніми Катерина II ліквідувала козацькі школи.

Після розпаду Речі Посполитої більшість західноукраїнських земель увійшла до складу Австро-Угорщини. І хоча цісарський уряд мало робив для розвитку освіти в краї, кількість національномовних освітніх закладів тут зростала. Починаючи з імператриці Марії-Терези, уряд Австро-Угорщини приймає ряд законів, які дозволяли створювати національні школи, в тому числі й українські. Так, наприкінці XIX ст. в Західній Україні було кілька тисяч українських початкових шкіл, близько 50 гімназій, а з середини цього століття у Львівському університеті (найдавнішому в Україні) була створена українська кафедра. Враховуючи наявність у краї національних освітніх закладів усіх типів, не варто дивуватися, що місцеве населення добре зберегло національну мову та культурну традицію.

Цікаві матеріали, що ілюструють зазначений перебіг подій, подані в експозиції музею.

На початку ХІХ ст. перший міністр освіти Росії, українець, випускник Києво-Могилянської академії граф П.Завадовський розробляє і проводить реформу освітньої системи в імперії. Нові типи навчальних закладів, створені в результаті проведення цієї реформи (парафіяльні, повітові та губернські училища – початкова і неповна середня освіта, гімназії – середня, університети – вища, ліцеї – привілейовані дворянські училища, які давали водночас середню та вищу освіту), без суттєвих змін проіснували аж до 1917 р. Експозиція музею має розділи, присвячені кожному типові навчальних закладів, що існували в Україні в ХІХ - на початку ХХ ст. Увага звертається на забезпечення навчально-вихованого процесу – підручники, посібники, технічні прилади, наочні посібники, учнівські комплекси тощо, а багатий фотоматеріал доповнює картину.

Інтерес у відвідувачів викликають матеріали, що висвітлюють педагогічні ідеї та діяльність українського педагога-методиста Т.Лубенця, а також М.Корфа, за ініціативою якого в Росії почали створюватися земські народні школи. Перші такі школи були відкриті на Запоріжжі в другій половині ХІХ ст.

Проблеми народної освіти турбували видатних педагогів Західної України. Тому чільне місце в експозиції посідають матеріали про освітньо-педагогічну діяльність О.Духновича, Ю.Федьковича, І.Франка.

Головною ланкою освіти як Західної, так і Східної України були в ХІХ ст. середні навчальні заклади – гімназії, їх діяльності присвячений окремий розділ експозиції. В гімназіях заохочувалася здатність учнів самостійно мислити і робити висновки. Матеріально-технічне забезпечення також сприяло високому рівню гімназійної освіти. Тут діяли кабінети природничих наук, фізичні лабораторії, музичні класи з інструментами, бібліотеки, спортивні зали, інколи навіть телескопи та кінопроектори. Для оцінювання знань учнів використовувалися як п'яти-, так і дванадцятибальна системи.

Сучасному вчителю цікаво знати, що типове навантаження викладача середнього навчального закладу не перевищувало 12 годин на тиждень, а заробітна плата досягла 1500 крб. на рік. За кожен додатковий урок доплачували 60 крб. Директори отримували 1800 крб. на рік, інспектори – 1200. Аби уявити вартість тодішніх грошей, наведемо приклад – буханець хліба коштував 2-3 коп., а корова – близько 5 крб. Все це свідчить про те, що в усі часи держава

дбала про матеріальне забезпечення вчителя, розуміючи його суспільно вагому роль.

Розвиток технічного прогресу в країні зумовив відкриття великої кількості ремісничих училищ. У 1871 р. реальні гімназії були перетворені в реальні училища (середня технічна освіта). Створювалися також вищі технічні навчальні заклади. Першим із таких в Україні була Львівська технологічна академія, пізніше був створений Харківський технологічний інститут, а з 1898 р. почав діяти Київський політехнічний інститут.

Розповідь про розвиток технічної освіти у ХІХ ст. екскурсоводи музею доповнюють короткими відомостями про видатних українських учених, які зробили гідний внесок у розвиток світової науки. Серед них – Михайло Остроградський, уродженець Полтавщини, друг Т.Шевченка. Формули й теорії, винайдені ним, широко використовуються в сучасній фізиці. Одним із найвидатніших фізиків в історії людства був Іван Пулюй з Прикарпаття, певний час – ректор Вищої технічної школи в Празі. Саме він виконав основну частину попередніх досліджень катодних променів і за 14 років до Рентгена виготовив трубки, названі згодом «рентгенівськими». Розповідає експозиція музею і про інших українських учених.

Цікаві документальні матеріали, фотографії, підручники та унаочнення, представлені в експозиції музею, дають уявлення про діяльність технічних навчальних закладів різних типів в Україні в ХІХ - на початку ХХ ст.

Перше місце серед матеріалів, присвячених видатним педагогам ХІХ ст., належить К.Ушинському. Одним із першочергових чинників розвитку освіти педагог вважав використання рідної мови в навчально-виховному процесі. Свою видатну працю «Рідне слово» К.Ушинський упорядкував для російської школи, але в ній широко використав українську народну творчість. Він не міг упорядкувати «Рідного слова» для української школи, бо йому заборонили відкрити таку школу навіть на власному хуторі Богданці. Наголошуючи на значенні національного компоненту як центрального в усій освітньо-виховній роботі, К.Ушинський зазначав: «Загальної системи народного виховання для всіх народів не існує... Як не можна жити за зразком іншого народу, яким би принадливим не був цей зразок, так само не можна виховувати за чужою педагогічною системою, якою б вона не була стрункою й добре продуманою». Саме відсутність національномовних навчальних закладів в Україні великий педагог

К.Ушинський вважав головною причиною низького рівня грамотності в Україні.

Заслуговує на увагу педагогічний досвід багатьох приватних навчальних закладів. «Школою академіків» називали сучасники київську Колегію Павла Галагана, матеріали якої представлені в експозиції.

Розповідає експозиція музею і про інші типи навчальних закладів – дошкільні, жіночі, з підготовки вчителів, військові, мистецького спрямування тощо. Показано їх місце і роль у розвитку вітчизняної освіти і педагогічної думки.

Слід зазначити, що вперше створенням національної системи освіти практично зайнялася Українська Центральна Рада.

Новий етап у розвитку освіти в Україні почався із встановленням радянської влади, який мав як позитивні, так і негативні сторони. Пошук нових форм і методів навчально-виховної роботи часто призводив до суттєвих прорахунків, хоча мав і безсумнівні успіхи.

З 1923-1924 рр. партійним керівництвом України було проголошено курс на українізацію освіти і всього життя в республіці. Вона тривала до 1933 р. і пов'язана, найперше, з діяльністю наркомів освіти О.Шумського та М.Скрипника.

Відвідувачі з інтересом ознайомлюються з матеріалами про педологію - науку, яка синтезувала досягнення педагогіки, психології, вікової фізіології, антропології, медицини, зокрема, дитячої неврології тощо. Найбільший центр педологічних досліджень знаходився у Харкові. Педологами було розгорнуто психолого-педагогічне консультування, проводилася відповідна робота з батьками, налагоджувалася психологічна діагностика розвитку дітей, зокрема, метод тестів, необхідний для вивчення їхніх інтересів та схильностей, що має першочергове значення для профорієнтації. У 1936 р. педологія була розгромлена відповідною постановою ЦК ВКП (б). Педологів звинувачували у дискримінації дітей пролетарів, які здебільшого мали важку спадковість, а дослідження соціального середовища педологами в умовах 30-х років було просто небезпечним для уряду. Українська школа в педології була розцінена як фашистська.

Неоднозначні процеси, що відбувалися в освітянському житті України означеного періоду, широко представлені в експозиції музею. Масова ліквідація неписьменності, створення загальнодоступної єдиної трудової школи – з одного боку, розгром

педології, голодомор і репресії проти представників української інтелігенції – з другого – крайні полюси освітянського життя 1920-1930-х років, відбиті в експозиції.

Розповідається в ній також про педагогічну діяльність і спадщину видатних педагогів першої половини ХХ ст. Науковці музею ознайомлюють відвідувачів із педагогічними поглядами А.Макаренка, С.Русової, Г.Ващенко та інших.

Окремий розділ експозиції музею присвячений стану освіти в Україні в період другої світової війни. Розділені між кількома державами, українські землі опинилися в пеклі воєнних дій.

Головна увага відвідувачів звертається на те, що фашисти не передбачали для України інших освітніх закладів, окрім початкових шкіл, з 11 років усе населення мало працювати на «ІІІ Рейх». Тому особливого значення набувають спроби освітніх діячів ОУН зберегти національний зміст бодай початкової школи. З перших днів війни почали діяти підпільні групи і організації, в яких було багато працівників народної освіти, учнів шкіл. Про стан освіти України в період воєнних дій і визволення її території від фашистських окупантів; про освітян, що пройшли через пекло воєнного лихоліття розповідає експозиція Педагогічного музею.

Нині колектив музею працює над створенням нового великого розділу експозиції, де б знайшли відображення неоднозначні процеси розвитку освіти та педагогічної думки в Україні у другій половині ХХ ст., а також стан української освіти в діаспорі. Об'єктивний аналіз та оцінка цього історичного періоду, повернення нових імен в українську педагогіку вимагають глибокого теоретичного осмислення.

Ще один напрямок експозиційної діяльності музею – висвітлення стану освіти і педагогічної думки в незалежній Українській державі. З цією метою протягом останніх років були створені виставки «Академія педагогічних наук України – 15 років», «Педагогіка духовності: традиції та сучасність», «Обдаровані діти – гордість і надія України», «Учитель. Майстер. Митець» (до 90-річчя від дня народження В.Сухомлинського), «Освітній ренесанс доби Української революції» (до Дня Соборності України), «Музейно-педагогічна палітра України» та інші, а також виставки, присвячені діяльності окремих навчальних закладів України й Києва.

Таким чином, експозиція Педагогічного музею України реалізує принцип єдності науки, естетики і мистецтва, а його експозиційна робота висвітлює національну освіту як соціокультурне явище.

Історію увічнюють експонати

Як і кожний музей, Педагогічний музей України має предмети своєї гордості серед експонатів

Це, насамперед, пам'ятки XV-XVII ст.: латиномовний «Підручник географії, історії» (1488), знайдений в архівах католицького костюлу в Житомирі, «Литовський статут» (1570). «Фразеологічний словник» (1598), «Хроніка Сарматії Європейської» (XVII ст.), «Євангеліон» (1670), «Октоїх осьмиглавий, рукописний» (1768), «Євангеліє учительное» (1670), «Правила пиитические» (1705), «Новий синопсис» (1798), праці професорів Києво-Могилянської академії І.Гізеля «Синопсис», І.Галятовського «Ключ разумения», Ф.Прокоповича «Духовний регламент», атлас українських земель, виконаний французьким інженером Бопланом (XVII). До речі, незважаючи на те, що Україна в цей час була поділена між двома могутніми тогочасними державами - Польщею і Росією, які і називали її, відповідно, Малою Польщею та Малою Росією, на карті Боплана всі українські землі представлені під однією назвою - Україна.

Основу архівного фонду музею становить колекція навчальних та методичних посібників різних типів навчальних закладів. За часів Російської імперії в Україні не було шкіл з українською мовою навчання, тому значна частина колекції є російськомовною. Втім, ці підручники використовувалися і в українських школах. Найціннішими і найдавнішими серед них є підручники XVIII—XIX ст., зокрема «Арифметика» Л.Магницького, яка була першим друкованим підручником з арифметики (1703); «Граматики» М.Ломоносова; підручник з математики Ейлера; «Элементарная геометрия в схеме гимназического курса» Д.Давидова (1871); «История средних веков» (1862); «Практическая греческая хрестоматия» (1739); «Иллюстрированная учебная географическая хрестоматия» А.Вороньцького (1896); «Учебник поэтики» (1824); «Курс Гимнастики для деревенских и сельских школ» (1873); «Элементарный учебник логики» (1881), та багато інших.

Окремо слід виділити в колекції україномовні підручники, які почали створюватися в XIX ст., в основному, в Західній Україні. Радикальним реформатором рідномовних підручників був професор Степан Смаль-Стоцький. Разом з Федором Гартнером він склав «Руску граматику», яка вперше вийшла у Львові 1893 року. Цей

підручник витримав чимало видань. В музеї зберігається єдиний примірник унікального видання (1907), а також «Руска граматика для шкіл недільних» (1907), «Практична граматика української мови» Василя Симовича, «Руска граматика для шкіл народних» Омеляна Поповича (поч. ХХ ст.), «Руска читанка для высшей гимназии» Н.Барвінського (1871).

Не всі, мабуть, знають, що загальнонавчаване сьогодні на всіх українських землях слово «Читанка» відносно молоде: створив його Маркіян Шашкевич, укладаючи в 1836 р. «Читанку для діточок в народних училищах руских». Важливим чинником, що сприяв поліпшенню справи видання українських підручників у цей час, стало швидке зростання кількості рідномовних гімназій в Західній Україні.

Журнал «Наша школа», який виходив за редакцією М.Грушевського, розгорнув дискусію серед фахівців і широких кіл громадськості навколо проблеми гімназійних підручників, змісту освіти і наповнення його національним компонентом. Це завдання ускладнювалося потребою зруйнування усталених стереотипів, які довго панували в свідомості авторів шкільних книжок. Одним з таких стереотипів був пріоритет тематики старожитності. Невдовзі Антін Крушельницькій створює нові зразкові читанки для чотирьох нижчих класів гімназії, які були наскрізь національні з цікавим для учнів матеріалом. «Руска читанка» А.Крушельницького (Львів, 1913), разом з іншими західноукраїнськими навчальними виданнями експонується в Педагогічному музеї.

Українські гімназійні підручники з рідної історії тривалий час представляли українську історію як інтегральну частину історії Росії або Польщі. Про вартість цих підручників, їх науковий рівень і методику висловився А.Крушельницький: «Се просто скандал, аби історію якогось народу вчити із підручника до історії чужого народу...» Новий підручник Б.Барвінського «Оповідання з рідної історії» (1911) було написано з позиції об'єктивного трактування історичних подій, що повністю узгоджувалося з характером, духом та ідеалами українського народу. Цей підручник також зберігається у фондах музею.

В Східній Україні також мали місце непоодинокі спроби створити українські граматики. Серед інших у музейному фонді зберігається «Українська граматика» А.Кримського (1908) та «ГраMATика» С.Черкасенка (1907).

Цікавою є музейна колекція букварів. Серед них слід виділити «Буквар южнорусській» Т.Г.Шевченка (1861). Кожен із нас, ще будучи

школярем, знав, що Кобзар уклав такий буквар, але мало хто його бачив, тим більше - брав до рук. Сьогодні він зберігається в Педагогічному музеї в єдиному примірнику. Цікава історія створення букваря. Засновників недільних шкіл хвилювала відсутність підручників для початкового навчання грамоти, особливо рідною українською мовою. Це питання не раз обговорювалось під час зустрічей з поетом. Саме тому, будучи вже тяжко хворим, восени 1860 р. Т.Г.Шевченко починає працювати над створенням підручників для недільних шкіл. Першим із задуманої серії був укладений «Буквар южнорусській», який згодом став основним посібником безплатних навчальних закладів України. Тираж «Букваря...» був значний - 1000 примірників. Не сподіваючись на розповсюдження «Букваря...» офіційним шляхом, вже в січні 1861 р. Т.Г.Шевченко розсилає книжку друзям та знайомим в Україні. Урядові органи з самого початку поставилися до «Букваря южнорусского» байдуже. Книжка неодноразово розглядалась цензурою і нарешті, в липні 1861р. міністерство народної освіти, відкрито не заборонивши «Буквар...», все ж не рекомендувало використовувати його в народних школах. Та незважаючи на всілякі перепони, Шевченків буквар розповсюдився по Україні. В містах і селах Київщини, Полтавщини, Харківщини, Чернігівщини, Черкащини є свідчення його використання. Був відомий буквар і на півдні України.

Зацікавлять відвідувачів і букварі В.Доги, Л.Деполович, С.Русової, С.Титаренка, О.Базилевича, Т.Лубенця, Я.Чепіги, О.Маркуша і Ю.Ревая та інших. Найдавнішим з них є «Буквар» Каріона Істоміна (1694), випускника Києво-Могилянської академії, який також експонується в музеї.

Великий педагог К.Д.Ушинський одним із першочергових чинників розвитку освіти вважав використання рідної мови в навчально-виховному процесі. Свою видатну працю «Родное слово» К.Ушинський упорядкував для російської школи, але в ній широко використав українську народну творчість. Слід зазначити, що ця книжка мала протягом 50 років 146 видань і розійшлася в мільйонних примірниках. Крім цього підручника, музей зберігає інші твори К.Д.Ушинського різних років видання.

Музейна колекція підручників складається з видань різних періодів і різних предметів викладання. Період 1917-1930-х років означений виходом великої кількості україномовних підручників. Серед них слід відзначити такі, як «Українська граматики» Б.Грінченка (1918), «Наша рідна мова» М.Грінченка (1918),

«Українська граматики» Є. Тимченка (1918), «Рідний край» Синяковського (1919), «Геометрія на дослідах» О.Астряба (1924), «Початкова граматики української мови» О.Курило (1919) тощо. Останній підручник витримав багато видань, ним користувалися до 1924 р. в школі, а також на курсах підготовки вчителів-словесників. Великий інтерес для дослідників українського шкільництва становлять і інші підручники означеного періоду.

З 1920 р. шкільні підручники створювалися відповідно до комплексно-проектної системи. З'явилися робочі книжки та різного роду «розсипні підручники».

В 1930 роках з'являються стабільні підручники і посібники для шкіл, наприклад, з арифметики – І. Попова та А.Кисельова, з геометрії – Р.Гангнуса та А. Кисельова, з алгебри – А. Кисельова, з тригонометрії – Н.Рибкіна, з української мови – С.Чавдарова, Л.Булаховського, О.Парадизького та М. Сулияш, А.Загородського, Б.Кулика та інші. Слід зазначити, що підручник С.Чавдарова «Українська мова для 1-4 класів» (1934) використовувався впродовж 40 років. Наприкінці 1930-х років всі підручники, які створювалися в окремих республіках, були відкинуті, і відтоді в Україні стали користуватися підручниками, які діяли в усьому СРСР.

Зберігаються в музеї підручники, навчально-методичні посібники періоду 1950-1980-х років, серед яких значний інтерес становлять експериментальні і пробні підручники, а також підручники, відзначені державними нагородами, наприклад: підручник А.К.Нарочної, В.О.Онищука «Природознавство» для 3 класу (1983р.) був відзначений Державною премією УРСР в 1984 році.

З перших років незалежності почали видаватися підручники нового типу для навчальних закладів України. Це, зокрема, підручники, визначені кращими за конкурсами, проведеними Міжнародним фондом «Відродження» з трансформації гуманітарної освіти в Україні.

...Педагогічна думка в Україні має славетну історію і видатних мислителів. Відтак значне місце в колекції музею посідають праці, серед яких видання М.Пирогова, К.Ушинського, подружжя Грінченків, Т.Лубенця, Х.Алчевської, О.Музиченка, І.Огієнка, С.Русової, С. Сірополка, Я. Чепіги, І.Соколянського, Є.Чавдарова, В.Помагайби, А.Макаренка, В.Сухомлинського та інших. Тут, зокрема, зберігається перше видання «Словника української мови» Б.Грінченка (1907), який отримав на зборах Петербурзької Академії

наук другу премію імені М. Костомарова та багато інших унікальних видань.

Мало хто знає, що на Паризькій Всесвітній виставці 1889 р. була представлена книга «Что читать народу?» Х.Алчевської. На засіданні Конгресу Міжнародної Ліги Х.Алчевська, яка була обрана одним із його трьох віце-президентів, прочитала доповідь про жіночу недільну школу в Харкові та охарактеризувала свою працю. У французьких газетах були надруковані відгуки про школу і книгу Х.Алчевської, в яких зазначалося, що вона виконала зворушливу, велику і цілком нову роботу, яка посідає особливе місце у справі народної освіти. Х.Алчевська була нагороджена дипломом «D'honneur» – вищою з нагород. Інші співавтори книги «Что читать народу?» отримали золоті та срібні медалі.

Серед експонатів музею значний інтерес становлять щорічники та ювілейні видання окремих навчально-виховних закладів України другої половини ХІХ - початку ХХ століття: до 100-річчя першої Київської чоловічої гімназії, 25-річчя першої Київської приватної гімназії А.Дучинської, Києво-Подільської жіночої гімназії, колегії Павла Галагана, Ришельєвського ліцею, Київського і Харківського університетів тощо. Ці видання глибоко розкривають навчально-виховний процес цих закладів, дають уявлення про те, як жили, навчалися і виховувалися учні та студенти відповідних закладів.

В музейній колекції підручників чільне місце посідають праці з педагогіки, історії педагогіки та психології К.Ушинського, М.Пирогова, В.Стоюнина, П.Вахтерова, М.Демкова, В.Рудникова, Т.Циглера, П.Лесгафта, Л.Толстого, М.Гунського, М.Сперанського, М.Даденкова, П.Каптерева, В.Бехтерева, Г.Челпанова та ін. Найстарішим посібником цієї групи підручників є «Педагогическая хрестоматия» (1808). В музеї зберігається також перший український підручник «Педагогіка» за редакцією С.Х.Чавдарова 1940 р. і перше видання посібника «Психологія» 1939 р. за редакцією Г.С.Костюка.

Не менш цікавою є колекція шкільних документів, які характеризують діяльність навчальних закладів України різних типів другої половини ХІХ - початку ХХ століття, 1920-1940 років і післявоєнного періоду. Це навчальні плани, розклади занять, правила для учнів, акти про іспити, шкільні свідоцтва, атестати, похвальні листи, прохання, петиції тощо. Найбільш ранній документ цієї групи - «Похвальний лист учня Кролевецького училища Тимофія Лубенця» датований 1866 роком.

Унікальними експонатами музейної колекції є шкільні медалі, якими нагороджувалися учні гімназій і прогімназій: «за благодіє і успіхи в науках» і «преуспевающому» в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Архів рукописного фонду музею складається з учнівських робіт, літературних журналів, щоденників, рукописних підручників, методичних розробок учителів і вчителів, спогадів, листів, рукописів наукових праць українських вчених-педагогів О.Астряба, Т.Бугайко, І.Соколянського, М.Грищенка, В.Помагайби, Д.Ніколенка та ін. Цікавими є рукописні матеріали Т.Лубенця: зошит із щоденними записами 1876 р., записи з досвіду роботи школи в Пущі-Водиці (1919), записні книжки видатного педагога тощо. Викликають інтерес у відвідувачів учнівські роботи Є.Юдиної, яка навчалася в приватній гімназії А. Дучинської і роботи учениць комерційного училища Володкевича в м. Києві.

Або такий приклад: сільська вчителька Г.Я.Євдокимова з Донеччини під час фашистської окупації «створила» свій буквар на аркушах учнівського зошита, чорнилом, виготовленим із ягід бузини.

Мабуть, не тільки вчителям, а й школярами буде цікаво ознайомитися із зібраними в музеї технічними засобами навчання різних часів. Це фізичне та біологічне наочне приладдя кінця ХІХ - початку ХХ ст.: апарат Кеніга з вісьмома резонаторами; прилад для демонстрування струму; гальванометр Ноака с пересувними котушками; прилад для вивчення теплопровідності; амперметр, мікроскоп, карта-глобус зоряного неба, географічна карта-глобус (середина ХІХ ст.), політична карта-глобус (1930) тощо.

Не менш цікавими є колекція учнівських речей різних часів: шкільні дзвоники, сумки, портфелі, пенали, ручки, пера, олівці, чорнильниці. Зокрема, в музеї експонується чорнильниця-каламар 1724 р. Мало хто знає, що такі чорнильниці школярі носили на поясі, прив'язуючи на мотузку з одного кінця, а до другого кінця підвішувалася ємність з піском, який використовувався як промокальний папір.

В музеї зберігаються різноманітні фотоматеріали 1880-1990 років. Фотографії дорадянського періоду надійшли до музею від приватних осіб. Найдавнішою є фотографія відомого українського методиста-вчителя Т.Лубенця (1885 р.). Є в колекції фотопортрети, знімки будинків і приміщень навчальних закладів, групові знімки учнів, студентів, вчителів.

Велику групу складають фотопортрети відомих українських вчених-педагогів і психологів К.Лебединцева, В.Мамонтова, О.Астряба, В.Масальського, О.Мазуркевича, М.Гриценка, Т.Бугайко, С.Чавдарова, С.Слюсаревського, М.Ніжинського та ін., а також учителів, які були відзначені званнями «народний учитель», «заслужений учитель», «Герой Соціалістичної праці».

Сюжетні фотографії та фотоальбоми відбивають елементи навчально-виховного процесу в дошкільних дитячих закладах, школах, профтехучилищах, педагогічних навчальних закладах, а також визначні події освітянського життя: з'їзди вчителів, конференції, конкурси педагогічної майстерності (1950-1990 роки) тощо.

Музей також збирає і зберігає добірку різноманітних експонатів про діяльність вчителів, про життєвий шлях і науково-педагогічні праці видатних українських вчених: О.Астряба, К.Лебединцева, О.Дубинчук, О.Ніколенка, І.Тесленка, В.Помагайби, В.Масальського, О.Мазуркевича, О.Руська, М.Гриценка, І. Соколянського та ін.

Невід'ємною частиною музейного фонду є періодичні педагогічні видання - одне з найважливіших джерел вивчення суспільно-педагогічного руху і педагогічної думки, розвитку народної освіти. Виникнення і розвиток періодичних педагогічних видань пов'язаний з загальним розвитком педагогічної науки. Спочатку матеріали освітньо-педагогічного змісту висвітлювались на сторінках журналів загального характеру, але з часом виникає необхідність створення спеціальних видань, присвячених конкретним питанням виховання, освіти і навчання як підростаючого покоління, так і дорослих.

Будні музею - це нові пошуки, знахідки й постійні зустрічі: з педагогами, учнями, студентами, просто відвідувачами. Адже історія освіти - це не лише предмет вивчення для фахівців. Це частка історії країни, її духовні скарби, передані нам у спадок.

У **виставковій залі** музей щорічно організовує **2-3** великі (2000-2500 експонатів) виставки з актуальних питань сучасної освіти та **10-12** міні-виставок, присвячених освітянським ювілеям.

Протягом 2004-2008 р. у музеї діяли такі виставки:

2004 рік

- «Храм науки та просвітництва (До 170-річчя заснування Імператорського Університету Святого Володимира)»;

- «Олександр Матвійович Астряб – відомий український методист-математик»;
- «Перша потреба після хліба – освіта» (до 230-річчя від дня народження В.Н.Каразіна, І.Ф.Тимківського, 180-річчя К.Д.Ушинського);
- «Низько вклоняємось талантові» (присвячується 170-річчю від дня народження М.О.Корфа).

2005 рік

- «Т.Г.Лубенець: життєвий і творчий шлях» (До 150-річчя від дня народження);
- «Я.Ф.Чепіга – видатний український педагог (1875-1938)»;
- Виставка, присвячена 120-річчю від дня народження Даденкова Миколи Федоровича (1885-1955);
- Виставка, присвячена 130-річчю від дня народження Музиченка Олександра Федоровича (1875-1940);
- Виставка, присвячена 100-річчю від дня народження М.П.Ніжинського;
- Виставка, присвячена 120-ій річниці від дня народження Залужного О.С.

2006 рік

- «Педагог-Майстерність-Дитина»;
- «Педагогічна спадщина А.І.Гендрихівської (1885 - ?): до 120 річчя від дня народження»;
- «Дошкілля Житомирщини»;
- «Понад 50 років праці для освіти народу» (до 155-ї річниці від дня народження Х.Д.Алчевської);
- «Михайло Грушевський – провідник національної ідеї, фундатор української незалежної держави» (до 140-річчя від дня народження);
- «Велетень думки і праці» (до 150-річчя від дня народження І.Я.Франка);
- Виставка, присвячена 105-річчю від дня народження Миронова М.М. (1901-1998);

2007 рік

- «О.А.Захаренко в контексті доби»;
- «Освітняни – учасники II світової війни»;
- «Учителю! Я з іменем твоїм в шанобі стану на коліна» (експозиція присвячена творчому та педагогічному надбанню А.Сминтини – директора Тузлівської школи-інтернату);
- «Апостол кращої долі України» (І.Франко). Виставка присвячена життю та творчості видатного українського історика, письменника, педагога М.І.Костомарова;
- «Твій ровесник 100 років тому...»;
- «Академія педагогічних наук України - 15 років».

2008 рік

- «Педагогіка духовності: традиції та сучасність»;
- Виставка, присвячена 120-річчю від дня народження А.Макаренка;
- «Література – підручник життя » (до 110-річчя від дня народження Т.Ф.Бугайко);
- «Обдаровані діти – гордість і надія України»;
- Виставка до 130-річчя від дня народження Г.Ващенко;
- Виставка до 130-річчя від дня народження К.Ф.Лебединцева;
- «Сучасному українському Букварю – 30 років»;
- «Титан праці» (до 145-річчя від дня народження Б.Грінченка);
- «Учитель. Майстер. Митець» (до 90-річчя від дня народження В.Сухомлинського);
- «Від пера до комп'ютера» (шкільні предмети з фондів музею).

2009 рік

- «Освітній ренесанс доби Української революції» (до Дня Соборності України);
- «О. Ткаченко – людина, педагог, учений (до 90-річчя від дня народження);
- Виставка, присвячена 150-річчю від дня народження М.І.Демкова;
- «Сонячний талант» (до 200-річчя від дня народження М.Гоголя);
- «І.П.Соколянський – педагог, учений, винахідник» (до 120-річчя від дня народження)

На основі постійно діючої експозиції, тематичних та ювілейних виставок, фондкових зібрань співробітники музею організують оглядові і тематичні екскурсії по експозиції музею та виставках. У музеї даються консультації для відвідувачів, проводяться лекції та бесіди з ними, презентації роботи навчальних закладів і окремих педагогів; зустрічі з ученими-педагогами, майстрами педагогічної праці; семінари та засідання круглих столів для вчителів та вихователів дошкільних і позашкільних закладів.

Адреса та контактні телефони:

01030 м. Київ, вул. Володимирська, 57 (в приміщенні Київського міського Будинку вчителя),

Їхати до станції метро «Золоті Ворота», «Університет» або «Театральна».

Телефон: (044) 234-36-66, факс: (044) 234-36-53. email: pedmuz@gmail.com

Години та дні роботи:

Музей працює щодня з 10.00 до 17.00 (окрім суботи та неділі).

Палац Педагогічного музею

Педагогічний музей. Початок ХХ сторіччя...

...Початок ХХІ сторіччя...

Будинок Педагогічного музею належить до числа тих архітектурних споруд, поява яких у певному місці зумовлювалась культурно-містобудівною логікою цього простору, вони природні, органічні, вони є матеріалізованим кодом території, її історії, її геоморфології.

Такі архітектурні шедеври передбачувані, вони – у контексті соціокультурних процесів.

Споруда Педагогічного музею – з їх числа. Важко назвати більш «київську» будівлю, вона приросла до цього міста, вона з'явилась «у потрібний час у потрібному місці».

Проектуванню і будівництву цього, напевно, найвідомішого творіння П.Альошина передували доволі трагічні і буремні події. Зодчий отримав замовлення на проектування будинку народної аудиторії на вільній від забудови ділянці землі між вулицями Фундуклеївською (нині вул. Б.Хмельницького) і Миколаївським бульваром (нині бульвар Т.Шевченка). Був розроблений перший варіант проекту, але соціальні бурі не обійшли тихий, провінційний Київ. У 1911 році у

Оперному театрі був убитий голова Ради міністрів П.Столипін. Будівництво народної аудиторії було заборонено. Але завдяки підтримці С.Могильовцева, відомого київського мецената, який виділив необхідні кошти, праця архітектора не пропала даремно. С.Могильовцев вирішив замість «небезпечної» народної аудиторії побудувати установу, благопристойно названу «Педагогічний музей».

Ідея задовольнила владу, і роботи продовжились. Оскільки закладення музею відбулося 30 липня 1910 р., у день народження

спадкоємця престолу Олексія Миколайовича, йому було дано ім'я «Цесаревича Олексія».

Чому ж ця споруда може вважатися символом Києва, поряд зі Святою Софією, Андріївською церквою та університетом?

Архітектурне оточення музею виникло у зв'язку з генеральним планом міста, розробленим В.Беретті у 1837 р. Реалізуючи положення генплану, В.Беретті (а пізніше і його син - А.Беретті) спланував і почав забудову ділянки, розташованої неподалік міста Ярослава. З'являються споруди Університету, 1-ї гімназії, пансіону Левашової. Ці будівлі споруджено у стилі класицизму, що панував у ті роки.

Природно, П.Альошин не міг не враховувати цього під час проектування. Зодчий блискуче розв'язав архітектурну сторону завдання – «зв'язати» ділянку Володимирської вулиці, обмежену з одного боку суворим класичним будинком університету, а з другого – будинком Оперного театру, побудованим у 1899-1901 рр. в стилі французького ренесансу. В будівлі Педагогічного музею знайшли нетривіальне й витончене розв'язання форми неокласицизму. Великий напівкруглий об'єм, накритий скляною банею заввишки більше 10 метрів, привертає увагу спокоем своєї світлоносної архітектури. Перед самим будинком простір вулиці розкривається, утворюючи невеличкий курдонер. Чавунний паркан з двох боків наче готує глядача до значної архітектурної фрази.

Класичні принципи творчо трансформуються архітектором – наприклад, замість традиційного вхідного портику він застосовує оригінальний елемент, що швидше нагадує ганок у цивільній українській архітектурі XVII-XVIII століть.

Кинемо погляд на головний фасад. Масивний цоколь, облицьований сірим гранітом. Дев'ять двоколонних портиків, що обрамляють вікна. Два великих тридольних вікна з півциркульними скульптурними сандриками, розташованими на ризалітах. Уся ця мистецтвознавча термінологія жодним чином не може описати відчуття людяності, «теплоти» споруди.

Можливо, свою роль відіграв багатофігурний (майже 200 фігур) фриз, прикрашений витонченими барельєфами з алегоричним зображенням різних галузей знань (скульптори Л.Дітріх і В.Козлов), що тягнеться вздовж усього головного фасаду і присвячений багатовіковому шляху людства до освіти та мистецтва. Чи маска Сократа над одним із бокових входів. Чи неперевершений за своєю

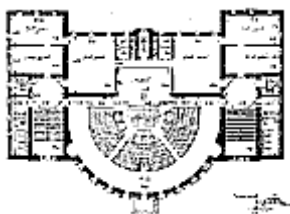

текстурою інкерманський вапняк, яким облицьовано фасад? Власне, в цьому і полягає таємниця майстерності – її секрети залишаються секретами.

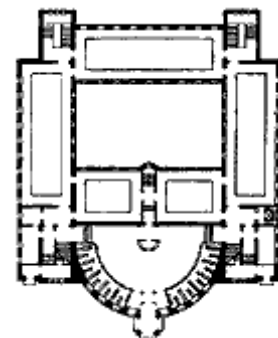
Цікавий будинок і технічними рішеннями. Широко використовується залізобетон – у конструкціях карнизу, амфітеатру і балконів, у міжповерхових перекриттях і навіть у сферичній стінці зали. Залізобетонні сферичні стелі надають галереї форми старовинного приміщення, немовби перекритого кам'яною аркою. Все це позбавило будівлю від зайвих важких конструкцій і зробило приміщення світлим і просторим.

Часто виникає питання, чому архітектор, проповідуючи архітектурну правду, використав сферичну баню, якщо лише одна її половина перекриває залу, а інша – фальшива. Напевно, це пов'язано насамперед із вимогами зовнішньої цілісності споруди, її містоформувальною роллю.

Коли у 1937 році приміщення було вирішено використати для Музею Леніна, необхідно було розширити будівлю, здійснивши її реконструкцію. Перший проект розширення розроблявся архітектором А.Лінецьким, який пропонував прибудувати до будівлі двоповерховий флігель, котрий, безумовно, спотворив би зовнішній вигляд будинку. Після скарги П.Альошина до Ради Міністрів і вирішення питання на найвищому рівні, зодчий знову взявся за проектування.

Його рішення вражає своєю чистотою і лаконічністю. Реконструкція була проведена з любов'ю і досить тактовно. Не змінюючи свого вигляду з боку вулиці

Володимирської, будівля майже вдвічі збільшується за площею. Якщо раніше споруда мала П-подібний план, то за проектом реконструкції вона стає кареподібною з внутрішнім двориком (27,5 x 16,2 м). Це повністю відповідає музейній функції – так простіше вирішити експозиційні проблеми. Тож внутрішнє планування лише виграло.

Перед початком німецької окупації Києва у 1941 році червоноармійці начинили Музей Леніна вибухівкою (біля трьох тон тринітротолуолу!). Як і інші фешенебельні споруди, які представляли для окупантів прямий інтерес, ця мала злетіти в повітря. Очевидці

бачили доставку вибухівки вантажівками ще за кілька тижнів до окупації Києва. Але, на відміну від підірваного підпільниками Хрещатика, будинок Педагогічного музею вцілів. Німецьким саперам вдалося знайти закладену вибухівку та розмінувати будівлю.

Слід зазначити, що архітектурні й мистецькі ідеї, втілені П.Альошиним у будинку Педагогічного музею, творчо використав його учень В.Заболотний, автор будинку Верховної Ради України.

Література:

1. Педагогічний музей України: сто років // Освіта. – 2003. – №32. – С. 1-7.
2. Тригубенко В.В. Скарбниця реліквій, джерело досвіду вітчизняної освіти // Педагогіка толерантності. – 2000. – №2. – С. 33-39.
3. http://www.interesniy.kiev.ua/old/architecture/buildings/budynok_uc_hytelya/ped33

Зміст

Педагогічний музей України: віхи становлення	4
Жива історія педагогіки України.....	14
Історію увічнюють експонати.....	22
Палац Педагогічного музею.....	32